

Móser Zoltán

BERTALAN: AUGUSZTUS 24.

Válogatás a szerző *Névviseletek* c. könyvsoroztából,
Pro-Print Kiadó, Csíkszereda

A Bertalan nevet régebben nagyon kedvelték, amit a sok *Bertalan* családnév is igazol, sőt a *Bertók*, *Bartók*, *Bartalus* családnév is e keresztnév származéka, mint mindjárt látni fogjuk.

Bertalan – arameus nyelven *Bar Tolmai*, annyi mint 'Tolmai fiai' – a latinban *Bartholomaeus* alakot vette föl (s ebből már érthető a *Bartalus* és a *Bartók*, *Bertók* név). (A 'fiú' jelentésű *bar* szó ismerhető föl a *Barnabás* névben is.) [1]

Bertalan életéről alig maradtak fenn adatok, az Újszövetség csak az úgynevezett apostollistán említi e néven. Deutzi Rupert a XI. században Nathanaellal azonosítja. Bertalan, vagyis *Bartholomaeus a Bar Tolmai*, 'Tolmai fia' összetételből eredne és apja foglalkozására utalna, ami a *szántó fiát* jelentené. A hagyomány szerint Jézushoz Fülöp apostollal került. Jézus *álnokság nélküli* izraelitának nevezte. Krisztus halála után Örményországban, Indiában és Mezopotámiában hirdette az evangéliumot. Különösen a megszállott betegek gyógyításával tett szert hírnévre. Miután meggyógyította Polemius király lányát is, az egész család megtért.

A Legenda Aureában olvashatunk arról, hogy arra a kérdésre: *ki ez a Bertalan?*, egy démon így felelt: *A mindenható Isten barátja*. Azután azt is megkérdezték: „Mondd meg, miről ismerjük fel, hogy ráakadhassunk!” A démon így felelt: „Göndör fekete a haja, fehér a bőre, szeme nagy, orra szabályos és egyenes; hosszú szakállába itt-ott ősz szálak vegyülnek; termete arányos; bíborral szegett hófehér ruhájára fehér köpönyeget vett, melynek minden csücskében bíborszín drágakövek vannak. Már huszonhat éve, hogy ruhája és saruja meg nem avul, se be nem piszkolódik, Nappal százszor imádkozik meghajtott térddel, ugyanannyiszor éjjel is. Angyalok járnak vele, akik nem hagyják, hogy elfáradjon vagy éhezzen. Arckifejezése és kedélye mindig vidám és nyájas...” [2]

Bertalan András mellett az először megkínzottak közé tartozik. Élve lenyúzták bőrét, majd keresztre feszítették, egyesek szerint lefejezték. Szíriában halt meg az első században. Ereklýei a 6. században kerültek Lipari szigetére. 938-ban III. Ottó császár Beneventóból Rómába vitette az ereklyét, ahol a Tiberis szigetén templomot épített az apostol tiszteletére. E szigeten a pogány Rómában a gyógyítás istenségének, Aszklépiosznak (Aesculapios) volt

a szentélye. A keresztény Rómában pedig Bertalan lett a gyógyítások égi pártfogója. Az apostol koponyáját 1238 óta a frankfurti dómban őrzik.

A középkori naptárakban a 9. század óta június 24-én vagy augusztus 25-én említik az ünnepét. 1568-ban vették fel a római naptárba, augusztus 24-re. Mint apostolt könyvvel ábrázolják, jobbjában nagy késsel, mert elevenen megnyúzták. Néha a lenyúzott bőrét viszi. (A Sixtus- kápolnában Michelangelo is így ábrázolja az *Utolsó ítélet* című képen. Azt is mondják, hogy Michelangelo erre a bőrre az önarcképét festette rá.) [3]

* * *

Bertalan napját sok helyen őszezdő napnak, a kánikulát végző napnak tartják. Több jelére is felfigyelhet az ember a természetben. A gólyák hosszú útra készülnek, a halak már nem nőnek, csak híznak, az elpusztulni akaró kígyó nem bújik be a földbe, mint a többi, hanem a kerékvágásba húzódik, hogy eltapossák. A szőlőkben elszaporodnak a seregélyek, meg kell tehát kezdeni a seregélyek üldözését. Az emberek, gyermekek kerepelnek, zajt ütnek, mert különben oda a termés, kicsipkedik a szemeket a hivatlan vendégek.

Időjós, termésvarázsló és gyógyító nap. Amilyen az időjárás e napon, olyan lesz az ősz. Ha megrázza a szakállát Bertalan, azaz zivatar dühöng, akkor jég és hó fenyeget. „Amint Szent Bertalan magát mutogatja, az őszi idő is mind aszerint tartja” – foglalja össze az 1777. évi kalendárium.

A Muravidéken vajköpülő nap. Ezen a napon csodálatos ereje van a frissen köpült vajnak. Ha egy kanállal beletesznek belőle a búzába, akkor nem esik bele a féreg. A lencsét is megdörgölik vele, hogy megmentse a zsisziktól. Az ilyenkor szedett mogyoró olaja pedig nagyon jó a fájós fülre. [5]

Az e napi zivatar jégre és hóra utal, ha esik az eső, jó káposztatermés várható. De van olyan hiedelem is, amely szerint e napon nem szabad kimenni a káposztaföldre, mert akkor a termés kicsi marad, vagyis csak apró fejű káposzta nő. [6] Másutt pedig a fejesedő káposztát beborogatják ezen a napon, hogy nagyobb feje nőjön.

* * *

A néphitben szó van „Bertalan kígyója”-ról is. Bercsényi Miklós, a híres kurucgenerális írta egyik 1709-i levelében XII. Károly svéd király nevezetes poltavai nagy vereségére, illetve szétvert seregére utalva: „Én azt tartom, hogy az már mint a Bertalan kígyója elvész, mert azt már az ág is vonja.” Egy későbbi levelében pedig többek között ezt írja: „Ha vesztemet kell is, mint az Bertalan kígyójának várnom...”

A szólásmondást a nyitrai egyházmegye lelkésze így magyarázta meg a kuruckor kutatójának, Thaly Kálmánnak írt levelében: „Bertalan napjával végződik a canicula évada, latin közmondás szerint: *Magdalena initium, Bertalan*

finem dabit. [Magdolna – ti. május 29. – a kezdetet, Bertalan a véget jelenti.] És Bars megye némely helyein azt a tartja a nép, hogy a kígyók, melyek nyáron senkit meg nem csíptek, vagy meg nem martak, ezen a napon túl nem másznak többé a föld színén, hanem most már üregekbe bújva, téli alvásuk helyét foglalják el. Amely kígyó azonban nyáron valakit megcsípett, azt a föld büntetésül nem fogadja többé magába. Ezen kígyót Bertalan után is lehet a föld színén látni, éspedig közönségesen oly helyeken, ahol az emberek járnak gyalog- és kocsitakon, hogy itt mennél hamarabb megöljék őket, mert az ilyen kígyónak okvetlenül vesznie kell. Ő tehát maga ily helyeken – minthogy földre nem bújhat és télen a szabadban megfagyna – keresi halálát. Azért mondja Bercsényi is: *ha vesztemet kell is, mint az Bertalan kígyójának várnom.*”

Az egész szólásnak az az alapja, hogy a kígyók valóban az ősz számon tartott első napján bújnak be a földre. Nevezik a néphitben Bertalant *ördögűző Bertalamak* is; az Érdy-kódex szerint ugyanis egy ördögös kiáltozni kezdett: „Bertalan, Istennek apostola, megégetnek engemet a te szent imádságaid! Ottan mondá Bertalan: némulj meg és menj ki belőle! És azonnal megszabadula.” A bibliai – paradicsomi – történetből pedig tudjuk, hogy az ördög kígyó képében jelentkezett. Ezért a néphit szerint, ha a kígyómarta ember levett kalappal elmondja imáját az ördögűző Bertalanhoz, megszabadul a kígyómarás mérgétől. [7]

* * *

Az 1717-es évről mindig megemlékeznek Széken. Ez volt az utolsó tatárbetörés éve, amikor a tatárok átkelve a Radnai-hágón, a Beszterce-vidéktől kezdve végigrabolták Szatmár, Ugocsa, Bereg és Máramaros megyéket, míg a Szamos völgyében a megyei csapatok szeptember elején szét nem verték őket. Ekkor törtek be Szék városába is, ahonnan elhurcoltak hatszáz helybeli embert. Erre a gyászos eseményre emlékeznek Széken minden év augusztus 24-én, Bertalan napján.

A népdalénekes Csorba János könyvében erről a napról a következőket írja: „Úgy csapott le [a tatár] Székre, mint fergeteges vihar, ami mindent elsodor, ami útjába akad, s csak éppen az marad meg, ami a vihar szélire sodródik. Vagy mint Isten csapása, vagy Balsors. Szék lakosságát majdnem teljes egészében elpusztították vagy rabságba vitték, csak nagyon kevesen éltek túl. A megmaradt kevés nép, a szörnyűségtől, a félelemtől és fájdalomtól összetört, feketébe öltözött. Mert aki megmaradt, annak volt kit gyászoljon.

Ezt a nagy csapást egy másik követte, a megmaradott maroknyi népet egy hatalmas pestisjárvány is megtizedelte. Istennek e két csapása úgy megritkította a nemes községet, hogy a feljegyzések szerint alig maradt száz valamennyi. Akik ezt is túléltek, alig tudták, hogy mivel kezdjék az életet.

Elsőbbnek fogadalmat tettek, hogy e nehéz, gyászos események emlékét – mely mint ítélet, úgy pusztított – megőrzik, és Birtalan napján háromszori, bűnbánó istentiszteletet szentelnek Istennek, bűnbocsánatért.”

Ezek alapján nyilvánvaló, hogy minden széki ismeri azt az éneket, amelyet immár két és fél évszázada minden Bertalan-napi istentiszteleten elénekelnek. Ez pedig nem más, mint a 79. zsoltár parafrázisa, vagy inkább szövegváltozata. Ez a zsoltár valószínűleg Jeruzsálem pusztulása után, a babiloni fogság idején keletkezett. Hajdók János, aki újrarendítette a zsoltárokat, jegyzetében visszafogottsága, világos fölépítése, balladás előadása, letisztult nyelvezete alapján a legszebb zsoltárok közé sorolja. Úgy véli, és ez talán magyarázza az átvétel okát is, hogy a 79. zsoltár a lerombolt városnak, Jeruzsálemnek – itt Szék városának – a siratása, e történelmi tragédiának fájdalmas, de némileg enyhült emléke lenne. Tartalma pedig (háború, dúlás, öldöklés, foglyok, rossz szomszéd, reménykedés) szinte időtlenül nyújt vigaszt a történelemben meg-megismétlődő nemzeti tragédiák szenvedőinek.

Öröködbe Uram, pogányok jöttek,
Meggyalázták kövét szent küszöbödnek.
Kezük a várost halálra vetették,
Utcáink sorát siralommmá tették.

Szolgáidnak testek akik megölettek,
Temetetlen maradtak vagy akik megölté
Ételül vetették a mezei vadaknak.

Hogy folyt a vér ottan, a szent, a drága,
Kövér patakokban, mint a víz árja,
Kővé dermedtünk nagy öldöklésre
S nem maradt szívünk méltó temetésre.

És porig alázva, részvétet a gyászba
Nem találtunk senkinél,
S ők gúnyoltak e tészte (?)
Kárörömmel nézte
Vesztüket mind aki él.

A 79. zsoltár szövegéből, az első strófát is felidézzük:

Öröködben Uram pogányok jöttek,
És szent templomodat megfertőztettek,
Jeruzsálem városát elrontották,
És széllel nagy kő rakásokra hánták,
Az kik megölettek
Adattac az hollóknac ,
Husoc te szentidnec,
Etelül vettetnec
Az mezei vadaknac.

„Bertalan napján összegyűlik Széken az egész falu népe – írja Csorba János. – Akik elköltöztek a faluból, hacsak lehet, kötelességüknek tartják minden évben arra a napra oda visszamenni, és az akkori gyászolóknak részvétüket kifejezni, mély megrendüléssel, csöndes, gyászos, lehajtott fejjel.

A szemekben még ma is több a könny, mint a mosoly. Így láthatja a kíváncsiskodó idegen, aki hírből hallotta, de személyesen akarja látni a gyászos esemény színhelyét, és annak a népnek az utódát, aki ma is mint parancsot tiszteli és megtartja az ősi hagyományt.”

A szóbeszéd szerint azért olyan különleges a széki népviselet, hogy emlékeztető legyen. Az emberek ezért választották a kék színű ujjast. Az asszonyok azóta kötnek a fejükre fekete keszkenyőt, mert az akkori megmaradt anyák úgy fogadták: míg élnek, gyászolni fognak. [8]

Bibliográfia

- [1] Szilágyi Ferenc: *Sokféle nevek magyarázata. Névnapi szófejtés az év (majd) minden napján.* Budapest, 1987: 200.
- [2] Jacobus de Voragine: *Legenda Aurea.* Budapest, 1990: 195.
- [3] Szentek élete, 2001: 625.
- [4] Domokos Pál Péter: „...édes hazámnak akartam szolgálni...”. Budapest. 1978: 785.
- [5] Muravidék 1999: 210.
- [6] Marcell Béla: *Naptár és néphagyomány* (Csallóközi népszokások). Dunaszerdahely. 1977: 68.
- [7] Szilágyi 1987: 200.
- [8] Csoba János: *Bár emlékezete maradjon meg.* Budapest, 2001: 77–78.